

1. МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Неможливо сформувати екологічний світогляд майбутніх фахівців без вивчення особливостей організації еталонних територій щодо збереження генофонду біосфери. Необхідність такої діяльності сьогодні не викликає сумніву. Але вже пішло в минуле створення заповідних об'єктів за домінуючим критерієм збереження окремих зникаючих видів флори та фауни. В наш час великого значення набуло збереження також абіотичної складової ландшафту та, що найбільш важливо – ландшафту взагалі. Саме під таким кутом зору складена програма курсу «Заповідна справа».

Специфіка навчальної дисципліни «Заповідна справа» в тому, що більшість понять заповідної справи базується на фундаментальному знанні «Біології», «Загальної екології (та неоекології)», «Ландшафтної екології» і т. і. зумовила місце курсу в блоці дисциплін, які завершують формування майбутнього фахівця-еколога. Загальну частину дисципліни та регіональні питання «Заповідної справи» студенти мають змогу використати при написанні дипломної роботи.

Побудовано курс за модульною системою, яка передбачає структурування дисципліни на відповідні самостійні модулі, кожен з яких починається програмною лекцією і закінчується поточним тест-контролем. Взагалі теоретична частина курсу «Заповідна справа» складається з наукових основ та принципів створення заповідних об'єктів та прикладної частини, в якій надається характеристика окремих заповідних об'єктів України та світу взагалі. Структура практичних занять відображує загальну побудову курсу та відповідає їй.

Самостійна робота студентів охоплює навчальну і наукову роботу, що пов'язана з прикладними аспектами реалізації заповідної справи та характеристиками окремих заповідних об'єктів та територій.

2. ЗАГАЛЬНИЙ ЗМІСТ ТА НАВЧАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВИВЧЕННЮ**2.1. Навчальна аудиторна та позааудиторна робота (36 годин)****Модуль 1 (22 години). Науково-теоретичні засади заповідної справи**

Заповідна справа. Поняття про науковий напрямок. Предмет. Задачі. Науково-методичні основи. Історія становлення. Сучасне становище. Перспективи та проблеми розвитку.

Заповідні об'єкти. Характеристика. Умови організації, класифікації. Критерії та умови створення заповідних об'єктів. Походження заповідного об'єкту. Завдання заповідників та інших заповідних установ. Призначення заповідних об'єктів. Основні функції заповідних об'єктів. Характер заповідання. Ранги та категорії заповідних територій.

Організація мережі заповідних об'єктів.

Наукові основи та передумови створення мережі. Критерії проектування та розвитку заповідних територій. Принципи створення мережі заповідних об'єктів.

Екологічний моніторинг заповідних об'єктів. Типи, масштаби моніторингу, його значення. Програма фонового екологічного моніторингу.

2.1.1. Нормативні навчальні елементи з модуля 1

- | | |
|--|---|
| 1. Поняття «заповідна справа». | 22. Поняття та ознаки «державного природного національного парку». |
| 2. Історія становлення та розвитку наукового напрямку. | 23. Поняття та ознаки «державного заказника». |
| 3. Предмет та об'єкт заповідної справи. | 24. Поняття та ознаки «державних пам'яток природи». |
| 4. Мета та задачі заповідної справи. | 25. Поняття та ознаки «державного ботанічного саду». |
| 5. Науково-методичні основи заповідної справи. | 26. Поняття та ознаки «державного дендрологічного парку». |
| 6. Перспективи та проблеми розвитку заповідної справи. | 27. Поняття та ознаки «державного зоологічного парку». |
| 7. Поняття «заповідні об'єкти» та «заповідні території». | 28. Поняття та ознаки «державних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва». |
| 8. Мета та задачі створення заповідних об'єктів. | 29. Функції заповідних територій. |
| 9. Мета та задачі створення заповідних територій. | 30. Поняття «мережа заповідних територій». |
| 10. Особливості заповідних об'єктів та заповідних територій. | 31. Еволюція мережі заповідних територій. |
| 11. Поняття «природно-заповідного фонду»(ПЗФ). | 32. Поняття «екологічна мережа». |
| 12. Умови організації ПЗФ. | 33. Структурні елементи екологічної мережі. |
| 13. Класифікація ПЗФ. | 34. Принципи створення мережі заповідних територій. |
| 14. Критерії та умови створення заповідних об'єктів. | 35. Стратегія оптимізації мережі територій та об'єктів ПЗФ. |
| 15. Критерії та умови створення заповідних територій. | 36. Особливості екологічного моніторингу заповідних територій (об'єктів). |
| 16. Поняття «цінність заповідного об'єкту (території)». | 37. Моніторинг стану екологічної мережі. |
| 17. Види використання територій та об'єктів ПЗФ. | 38. Інвентаризація елементів ПТК заповідного об'єкту. |
| 18. Характер заповідання. | 39. Поняття «еталонні екосистеми». |
| 19. Ранги заповідних територій. | |
| 20. Категорії заповідних територій. | |
| 21. Поняття та ознаки «державного заповідника». | |

Модуль 2 (14 годин). Організація заповідної справи в Україні

Організація заповідних територій у минулі часи.

Природно-заповідний фонд України. Класифікація територій та об'єктів ПЗФ. Червона книга України. Проблеми і перспективи національного ПЗФ України. Заповідні об'єкти України.

Організаційно-правові основи ведення заповідної справи. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Відповідальність за порушення правил охорони територій та об'єктів ПЗФ України.

Соціально-економічне значення природно-заповідних територій України.

Теоретичні та практичні дослідження на заповідних територіях. Напрямки науково-дослідної роботи у заповідних об'єктах.

Роль природно-заповідних територій в екологічній освіті, вихованні та інформуванні громадськості.

Закордонний досвід у галузі заповідної справи. Міжнародне співробітництво. Програма ЮНЕСКО «Людина та біосфера». Міжнародні заповідники. Заповідні об'єкти світу.

2.1.2. Нормативні навчальні елементи з модуля 2

- | | |
|--|---|
| 40. Організація заповідних територій у минулі часи. | 53. Відповідальність за порушення законодавства про ПЗФ. |
| 41. Особливості природно-заповідного фонду України. | 54. Вимоги до заповідного режиму територій та об'єктів ПЗФ. |
| 42. Класифікація територій та об'єктів ПЗФ. | 55. Соціальна та економічна роль ПЗФ України. |
| 43. Підпорядкування територій та об'єктів ПЗФ органам державної влади. | 56. Ботанічне, ресурсне та екологічне значення територій ПЗФ. |
| 44. Заповідно-таксонометричні ранги (відділ, клас, порядок, тип). | 57. Напрямки науково-дослідної роботи у заповідних об'єктах різних категорій. |
| 45. Екологічна роль ПЗФ України. | 58. Поняття «інтродукція» та «акліматизація». |
| 46. Червона книга України. | 59. Завдання екологічної освіти на базі територій ПЗФ. |
| 47. Державний кадастр територій та об'єктів ПЗФ України. | 60. Напрямки природоохоронної роботи на базі заповідних територій. |
| 48. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення заповідної справи. | 61. Міжнародне співробітництво в галузі заповідної справи. |
| 49. Заповідні об'єкти України. | 62. Статус біосферних та міжнародних заповідників. |
| 50. Алгоритм загальної характеристики заповідного об'єкту. | 63. Особливості організації заповідної справи у різних країнах. |
| 51. Особливості екологічної мережі різних регіонів України. | |
| 52. Акти чинного законодавства про охорону тваринного та рослинного світу. | |

2.2. Семінари, контроль-колоквіуми та інша діяльність за науковим спрямуванням (8 годин)

Дискусії з проблем організації заповідної справи, створення мережі заповідних територій та статусу різних заповідних об'єктів. Закріплення раніше засвоєних навчальних елементів. Загальна сума нових навчальних елементів – 14.

2.3. Наукова аудиторна та позааудиторна складова дисципліни (10 годин)

Наукова робота пов'язана з прикладними аспектами реалізації заповідної справи та характеристиками окремих заповідних об'єктів та територій. Колективне обговорення та проведення конкурсу тематики наукових доповідей. Презентація доповіді щодо стану заповідних об'єктів у різних країнах світу. Колективне визначення кількості індивідуальних балів презентованій науковій темі.

У процесі підготовки студент повинен засвоїти не менше 18 навчальних елементів.

3. КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ЗНАТЬ ТА ВМІНЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ЕКОЛОГІВ

3.1. Узагальнені знання з навчальної дисципліни, що формуються в процесі навчальної та наукової діяльності

З модуля 1

- 3.1.1. Історію становлення, сучасне становище, перспективи та проблеми розвитку заповідної справи.
- 3.1.2. Знати поняття «заповідний об'єкт», «заповідна територія» та критерії їх створення.
- 3.1.3. Знати категорії територій і об'єктів природно-заповідного фонду України.
- 3.1.4. Структуру, передумови та принципи створення мережі заповідних територій.
- 3.1.5. Види екологічного моніторингу заповідних територій та об'єктів та їх особливості.
- 3.1.6. Роль біосферних заповідників у програмі фонового екологічного моніторингу та поняття «еталонні екосистеми».

З модуля 2

- 3.1.7. Характеристику рангів та категорій природно-заповідного фонду України та критерії виділення заповідно-таксономічних рангів.
- 3.1.8. Загальні положення Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та актів чинного законодавства України щодо заповідної справи.
- 3.1.9. Ботанічну, екологічну та ресурсну значимість об'єктів та територій ПЗФ України та показники для її розрахунку.
- 3.1.10. Основні напрямки наукових досліджень, їх специфіку на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду різного цільового призначення і режиму та напрямки міжнародного співробітництва в означеній галузі.
- 3.1.11. Напрямки та методи екологічної освіти та виховання на базі територій та об'єктів ПЗФ України.

3.2. Узагальнені вміння з навчальної дисципліни, що формуються в процесі навчальної та наукової діяльності

3 модуля 1

- 3.2.1. Аналізувати позитивні або негативні тенденції розвитку заповідної справи на підставі критеріїв охоплення заповідними територіями регіону, наявності заповідних територій вищих рангів заповідності у різні часи.
- 3.2.2. Дати характеристику заповідного об'єкту та території за запропонованим алгоритмом, обґрунтувати доцільність створення заповідного об'єкту та території за переліком умов та проаналізувати унікальність, цінність, ландшафтне різноманіття існуючого заповідного об'єкту та території.
- 3.2.3. Визначати диференційовані режими щодо охорони заповідних територій згідно функціонального зонування та аналізувати заповідний режим із висновками про його доцільність за інформаційними звітами про діяльність заповідних територій.
- 3.2.4. Виділяти «екологічний каркас» території за означеними критеріями, аналізувати його відповідність ландшафтним умовам та обґрунтовувати оптимальність існуючої мережі заповідних територій і об'єктів в Україні за відповідністю принципам створення мережі.
- 3.2.5. Вміти аналізувати оптимальність використання заповідних територій та об'єктів у природоохоронних, науково-дослідних, рекреаційних цілях та для потреб моніторингу навколишнього природного середовища за запропонованими критеріями.
- 3.2.6. Аналізувати просторове розміщення заповідних об'єктів на визначеній території, користуючись критерієм репрезентативності та запропонувати вдосконалення мережі територій та об'єктів ПЗФ за обраним одиничним критерієм із запропонованого переліку.

3 модуля 2

- 3.2.7. Визначати за допомогою державного кадастру якісні характеристики територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх природоохоронну, наукову, освітню, виховну, рекреаційну та інші цінності.
- 3.2.8. Розраховувати збитки, нанесені порушенням режиму державного заповідника, заказника та ін.
- 3.2.9. Визначати структуру та закономірності функціонування природних комплексів, впливу на них антропогенних факторів на визначеній заповідній території та розробляти рекомендації щодо збереження та відновлення заповідних природних комплексів.
- 3.2.10. Аналізувати міжнародний досвід розвитку заповідної справи в окремій галузі за означеним алгоритмом та обґрунтовувати необхідність створення у прикордонних місцевостях міждержавних заповідних територій.

4. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Андрієнко Т. Л., Плюта П. Г. Соціально-екологічна значимість природно-заповідних територій. – К.: Наук. думка, 1991. – 154 с.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. У 3-х томах. – Т. 1. Чернівці, 1997. – 344 с.
3. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні / Нац. еколог. центр України; Наук. ред. П. Г. Шищенко. – К., 1993. – 292 с.
4. Олещенко В. И. и др. Справочник по заповедному делу / Под ред. А. М. Гродзинского. – К.: Урожай, 1988. – 167 с.
5. Природно-заповідний фонд Української РСР: реєстр-довідник заповідних об'єктів / Одноралов В С., Давидок В. П., Божко О. Б. та ін. – К.: Урожай, 1986. – 224 с.
6. Підоплічко І.Г., Ющенко О.К. Заповідні скарби. – К.: Рад. Школа, 1976. – 140 с.
7. Соколов В.Е., Сыроечковский Е.Е. Заповедники Украины и Молдавии. – М.: Мысль, 1990. – 335 с.
8. Треус В. Д. Заповедники Украины. – К.: Форсинг, 2001. – 240 с.
9. Ющенко О. П. Заповедники УРСР. – К.: Рад. Школа, 1985. – 168 с.

Додаткова:

1. Борейко В. Е. История заповедного дела в Украине / Киевский эколого-культурный центр. – К.: 1995. – 184 с.
2. Второв П.П., Второва В.Н. Эталоны природы (Проблемы выбора и охраны). – М.: Мысль, 1983. – 205 с.
3. Дмитренко І. А. Екологічне право України: Підручник. – 2-е вид., переробл. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
4. Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн. / Відп. ред. В. І. Андрейцев. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 1. – 704 с. – Кн. 2. – 576 с.
5. Редкие и исчезающие растения и животные Украины. – К.: Наукова думка, 1988. – 316 с.
6. Товажнянський Л. Л., Солодкий В. Д., Масікевич Ю. Г., Шапоров В. П., Моїсєєв В. Ф. Заповідна справа: Навч. посібник – Х.: НТУ «ХПІ», 2002. – 240 с.

Розробники програми:

доц. Тітенко Г. В.
 (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)
 проф. Байрак О. М
 (Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка)